

การแก้ไขปัญหาความยากจนโดยใช้หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

ญาณวุฒิ ปิยะรัตนพิพัฒน์¹

ชมภูนุช หุ่นนา²

จุมพล หนิมพานิช³

ประภาส ปิ่นตบแต่ง⁴

¹ ผู้นิพนธ์ประสานงาน โทรศัพท์ 092-436-2888 อีเมล : thumtum16@gmail.com
รับเมื่อ 31 มกราคม 2562 ตอบรับเมื่อ 25 กุมภาพันธ์ 2562 DOI:10.14416/j.faa.2020.02.010

บทคัดย่อ

การแก้ไขปัญหาความยากจนของประเทศไทยเป็นปัญหาระดับประเทศที่สะสมมานานในสังคมไทย จนเป็นปัญหาสำคัญต่อความยั่งยืนของการพัฒนาประเทศ จึงได้มีความพยายามในการแก้ไขปัญหาความยากจน โดยการใช้การพัฒนาเศรษฐกิจแบบทุนนิยม แต่ก็ไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควร ถึงแม้ว่าประโยชน์ของการพัฒนาเศรษฐกิจแบบทุนนิยมจะมีอยู่บ้างก็ตาม ในทางกลับกันก็ได้ทำให้เกิดความเหลื่อมล้ำระหว่างคนรวยกับคนจนเพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะคนที่ได้รับผลประโยชน์ส่วนใหญ่ จะเป็นกลุ่มนายทุนส่วนใหญ่ ดังนั้นจึงมีการนำเสนอหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเข้าใช้ในการแก้ไขปัญหาความยากจน ในปี พ.ศ. 2545 เป็นปีแรกของการใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 รัฐบาลได้กำหนดให้หลักเศรษฐกิจพอเพียงเป็นวาระแห่งชาติ เน้นการพึ่งพาตนเองเป็นหลักและสังคมไทยมีคุณค่าที่เป็นทุนทางสังคมของตัวเองอยู่แล้ว จึงมีการพัฒนาที่อยู่บนฐานของชุมชน ฐานแห่งศักยภาพและความสัมพันธ์ของคนเพื่อทำให้ชุมชนมีความเข้มแข็ง ภายใต้อุดมคติความพอประมาณ ความมีเหตุมีผล และการมีภูมิคุ้มกันที่ดี ซึ่งสามารถนำมาประยุกต์ใช้ได้จริง อันนำไปสู่การแก้ไขปัญหาความยากจนอย่างยั่งยืนต่อไป

คำสำคัญ : ความยากจน เศรษฐกิจพอเพียง ยุทธศาสตร์การพัฒนา

¹ นักศึกษาปริญญาเอก สาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์ วิทยาลัยนวัตกรรมการจัดการ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลรัตนโกสินทร์

² อาจารย์ ดร. ประจำสาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์ วิทยาลัยนวัตกรรมการจัดการ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลรัตนโกสินทร์

³ รองศาสตราจารย์ ดร. ประจำสถาบันรัฐประศาสนศาสตร์ มหาวิทยาลัยรังสิต

⁴ รองศาสตราจารย์ ดร. ประจำคณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

Problem Resolution on Poverty in Accordance with His Majesty's Sufficiency Economy Philosophy

Yanawuth Piyaratanaphipat¹
Chompoonunch Hunnak²
Jumpol Nimpanich³
Prapart Pintobtang⁴

¹ Corresponding Author, Tel. 092-436-2888 E-mail : thumtum16@gmail.com
Received 31 January 2019; Accepted 25 February 2019

Abstract

Resolving poverty in Thailand is a national predicament that has been accumulated for a long time in Thai society continuously it becomes an important quandary of the national development sustainability. Later, efforts were made to solve poverty using capitalist economic development. Unfortunately, it was not as successful as it should be. Although there are some advantages of capitalist economic development, a greater disparity between the prosperous and the underprivileged people still existed, especially those who earn benefits, most of which are a group of capitalists. Therefore, the sufficiency economy philosophy is proposed to solve such poverty problems. In 2002, the first year of the 9th National Economic and Social Development Plan had been initiated. The government has determined the sufficiency economy as a national agenda with a focus on self-reliance. Thai society has its own social capital. Therefore, it was developed based from the community, potential and human relations to strengthen the community under the principle of moderation, reasonableness and good immunity, which can be employed and later lead to the sustainable poverty problems solution.

Keywords : Poverty, Sufficiency Economy, Strategies for Community Development

¹ Doctoral Student, the Department of Public Administration, College of Management Innovation, Rajamangala University of Technology Rattanakosin

² Lecturer of the Department of Public Administration, College of Management Innovation, Rajamangala University of Technology Rattanakosin

³ Associate Professor Dr., Institute of Public Administration, Rangsit University

⁴ Associate Professor Dr., Faculty of Political Science, Chulalongkorn University

1. บทนำ

ผลการพัฒนาประเทศไทยในช่วง 40 กว่าปีก่อนหน้านี้มีทั้งความเจริญและความเสื่อมถอย ขึ้นอยู่กับปัจจัยที่เอื้ออำนวย และปัจจัยที่เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาที่เปลี่ยนไป ก่อนวิกฤติเศรษฐกิจการเงินปี พ.ศ. 2540 ประเทศไทยมีอัตราการเติบโตทางด้านเศรษฐกิจอยู่ในระดับเฉลี่ยร้อยละ 7-8 (พีระ เจริญพร, 2560) ที่เน้นการเติบโตในเชิงปริมาณ แต่ไม่เน้นคุณภาพ ทำให้การพัฒนาขาดความสมดุลมีช่องว่างระหว่างคนรวย และคนจนสูงมาก อาจกล่าวได้ว่าผลการพัฒนามีลักษณะรวยกระจุกจนกระจาย ระดับการพัฒนาของประเทศไทยไม่สอดคล้องกับแนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน เพราะแนวโน้มภาวะสังคม และสิ่งแวดล้อมของประเทศไทยมีปัญหาเพิ่มมากขึ้นสวนกับทิศทางการพัฒนาเศรษฐกิจ โดยค่าดัชนีการพัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อมได้มีการลดลงอย่างต่อเนื่อง (สรเสรีวุฒ วังศ์ชะอุ่ม, 2544 : 1)

ปัญหาความยากจนได้เปลี่ยนเป็นปัญหาในเชิงระบบและโครงสร้างระดับประเทศที่สะสมมานานในสังคมไทย จนเป็นปัญหาสำคัญต่อความยั่งยืนของการพัฒนาประเทศไทย โดยเฉพาะตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจ และสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 5 (พ.ศ. 2525-2529) เป็นต้นมา แต่ยังไม่สามารถแก้ไขให้บรรลุผลที่แท้จริง ขณะที่สภาพแวดล้อมทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และ สิ่งแวดล้อมที่เปลี่ยนไปในปัจจุบันได้ทำให้ปัญหาความยากจนมีความซับซ้อนยิ่งขึ้น ปัญหาความยากจนจึงจำเป็นต้องได้รับการแก้ไขอย่างเป็นองค์รวมที่เชื่อมโยงมิติเข้าด้วยกันอย่างเป็นระบบ ภาวะวิกฤติครั้งนี้เกินกำลังในภาครัฐเพราะฉะนั้นทุกองค์ประกอบในสังคม โดยเฉพาะชุมชนที่เข้มแข็งจะต้องเข้ามาโอบอุ้มผู้ที่ได้รับผลกระทบทั้งทางตรง และทางอ้อมไว้ (สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาแห่งประเทศไทย, 2546)

ผลกระทบของการพัฒนาตามแนวเศรษฐกิจกระแสหลักปรากฏชัดเจนจากวิกฤติเศรษฐกิจของประเทศไทยในปี พ.ศ. 2540 ทำให้รัฐบาลเริ่มทบทวนแนวทางการพัฒนาให้เป็นไปอย่างสมดุล สอดคล้องกับสภาพสังคมและวัฒนธรรมของประเทศมากขึ้น มีการปรับเปลี่ยนนโยบายการพัฒนาให้อยู่บนรากฐานของท้องถิ่นตามแนวคิดเรื่องทุนทางสังคม กำหนดให้มีโครงการเพื่อการลงทุนทางสังคม เพื่อแก้ไขปัญหาวิกฤติทางเศรษฐกิจและสร้างเสริมความเข้มแข็งของชุมชน ที่ได้รับความช่วยเหลือทางวิชาการและเงินกู้จากธนาคารโลก (World Bank, 2001) ซึ่งภายหลังได้ยอมรับว่าแนวทางการพัฒนาตามเศรษฐกิจกระแสหลักที่ผ่านมาไม่ได้ให้ความสำคัญต่อคุณค่าพื้นฐานที่มีอยู่ในแต่ละสังคมเท่าที่ควร

การพัฒนาโดยใช้หลักเศรษฐกิจกระแสทางเลือกในรูปแบบของการพัฒนาโดยใช้หลักเศรษฐกิจพอเพียงในปี พ.ศ. 2545 เป็นปีแรกของการใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 รัฐบาลได้กำหนดให้หลักเศรษฐกิจพอเพียงเป็นวาระแห่งชาติ เพราะในภาวะวิกฤติปี พ.ศ.2540 พบว่ามีชุมชนที่พึ่งตัวเองและสามารถดำรงอยู่ได้โดยมิได้รับผลกระทบ หรือ ได้รับผลกระทบจากปัญหาภายนอกน้อยมาก ขณะเดียวกันมีการพัฒนาจากฐานรากสู่ความเจริญภายนอกอย่างเป็นขั้นเป็นตอน ทำให้สรุปได้ว่าการพัฒนาของสังคมไทยมีพื้นฐานดั้งเดิมเป็นทุนที่มีได้หมายถึงเงินเท่านั้น แต่หมายถึงทุนทางสังคมที่เป็นคุณค่า ผ่านการรวบรวมกลุ่มภายในชุมชนที่เกิดจากความไว้วางใจ ความเอื้อเฟื้อ ความร่วมมือ การช่วยเหลือ เกื้อกูล และการตอบแทนซึ่งกันและกัน โดยสรุปได้ว่าสังคมไทยมีคุณค่าที่เป็นทุนทางสังคมของตัวเองมานานแล้ว มีการพัฒนาที่อยู่บนฐานของชุมชน ฐานแห่งศักยภาพและความสัมพันธ์ของคนเพื่อนำชุมชนสู่ความเข้มแข็งและการพัฒนาที่ยั่งยืน (พิทยา ว่องกุล, 2542 : 5)

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9-10 ได้ยึดเชิญหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไปปรับใช้อย่างกว้างขวางในทุกระดับ ตั้งแต่ระดับปัจเจก ครอบครัว ชุมชน สังคม จนถึงระดับประเทศ ซึ่งได้มีส่วนสร้างเสริมภูมิคุ้มกันและช่วยทำให้สังคมไทยสามารถยืนหยัดอยู่ได้อย่างมั่นคงท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลง ในระยะแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 11 ทุกภาคส่วนในสังคมไทยเห็นพ้องร่วมกันน้อมนำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาเป็นปรัชญานำทางในการพัฒนาประเทศอย่างต่อเนื่อง เพื่อมุ่งให้เกิดภูมิคุ้มกันและมีการบริหารความเสี่ยงอย่างเหมาะสม เพื่อให้การพัฒนาประเทศสู่ความสมดุลและยั่งยืน (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2554)

บทความนี้ ผู้เขียนมุ่งนำเสนอข้อมูลเกี่ยวกับสาเหตุของความยากจนในประเทศไทย และการแก้ไขปัญหาความยากจนโดยใช้หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง อันจะนำไปสู่การแก้ไขปัญหาความยากจนในประเทศไทยอย่างยั่งยืน

2. สาเหตุของความยากจนในประเทศไทย

สาเหตุความยากจนนั้นมีความหลากหลายและเป็นพลวัตคือไม่หยุดอยู่กับที่ ขึ้นอยู่กับมิติของเวลาและสถานการณ์ จึงยังมีคนเป็นจำนวนมากที่มีรายได้สูงกว่าระดับเส้นความยากจน แต่ถูกจัดเป็นกลุ่มคนที่มีความเสี่ยงต่อการเป็นคนจน อันมาจากสาเหตุสำคัญ 2 ประการ คือ ประการ

แรกเกิดจากตัวบุคคลหรือคนจนเอง เช่น มีรายรับน้อยกว่ารายจ่าย มีการศึกษาน้อย ขาดโอกาสหลายด้าน และบางส่วนมักยึดถือทัศนคติที่เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาตนเอง เช่น มีนิสัยเกียจคร้าน ไม่คิดพึ่งพาตนเอง อีกทั้งคนจนส่วนใหญ่มีภาระที่ต้องรับผิดชอบสูง เนื่องจากครอบครัวคนจนมักมีลูกมาก สมาชิกในครอบครัวเจ็บป่วย ไม่สามารถพึ่งพาตนเองได้ และส่วนใหญ่มักมีภาระหนี้สินที่ตกทอดมาตั้งแต่รุ่นพ่อแม่ ทำให้้อบจนหนทางมากขึ้น อันนี้เป็นสาเหตุที่เกิดจากตัวคนยากจนเองเรียกว่าปัจจัยภายใน สำหรับปัจจัยภายนอกนั้นมีสาเหตุมาจากโครงสร้าง และผลกระทบจากภายนอก หรือสภาพแวดล้อมในชุมชนที่ไม่ถูก สุขลักษณะ ทำให้เป็นแหล่งแพร่เชื้อโรคส่งผลให้คนในชุมชนสุขภาพอ่อนแอ บางชุมชนมีปัญหา เสพติด และอาชญากรรม ทำให้การดำรงชีวิตมีความเสี่ยงสูง ประการต่อมาชุมชนขาดการเรียนรู้ การบริหารจัดการองค์กรภายในชุมชนเพราะขาดความช่วยเหลือกันในการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ ขาดการเรียนรู้ต้นแบบจากชุมชนที่เข้มแข็ง และขาดข้อมูลข่าวสาร อันนี้เป็นสาเหตุจากสภาพแวดล้อม ซึ่งถือว่าเป็นปัจจัยภายนอก และยังมีผลกระทบจากธรรมชาติ เช่น ความแปรปรวนของสภาพภูมิอากาศ วิกฤตเศรษฐกิจ ความแปรปรวนของราคาผลผลิต และความทรุดโทรมของทรัพยากร นอกจากนี้นโยบายของรัฐในอดีตที่ผ่านมาบางอย่างก็ส่งผลในทางลบต่อคนจนส่วนใหญ่ให้ยากจนลงอีก เช่น นโยบายที่ไม่สอดคล้องกับความต้องการของคนจน นโยบายที่สร้างความไม่สมดุลระหว่างภาคเกษตรและอุตสาหกรรม นโยบายที่ไม่เป็นธรรม นโยบายที่ไม่ยั่งยืน นโยบายที่ไม่ต่อเนื่อง และการบริหารจัดการของรัฐไม่เป็นระบบ ที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ล้วนเป็นสาเหตุทำให้เกิดความยากจน และส่งผลกระทบต่อความยากจนที่เชื่อมโยงเป็นวัฏจักร ซึ่งระบุถึงสาเหตุความยากจน ดังนี้

ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ (2545 : 15-21) ได้ให้ความเห็นเพิ่มเติม และมีข้อมูลจากการวิจัยว่า กลุ่มปัจจัยที่นำคนไทยไปสู่ความยากจนและด้อยโอกาสนั้นมีอยู่ 4 กลุ่มปัจจัย

1. ทำที่ต่อชีวิต คือมุมมองของการมองโลกของแต่ละคน คนที่เห็นว่าอุปสรรค และปัญหาที่เกิดขึ้นถ้าตั้งใจที่จะแก้ไขปัญหาย่างจริงจัง ตามหลักการที่ถูกต้อง ก็จะมีโอกาสที่จะบรรเทาความยากจนได้ ซึ่งดีกว่าคนที่มองโลกในแง่ลบ ไม่มีความพยายามในการแก้ไขปัญหา คนประเภทนี้เองที่เป็นที่มาของคำว่า พวก โจ้ จน เล็บ

2. ปัจจัยการผลิต และการเข้าถึงทรัพยากรของสังคม การไม่มีที่ดิน การไม่สามารถใช้ประโยชน์จาก

ทรัพยากรธรรมชาติ การขาดแคลนทุน ขาดแคลนเทคโนโลยี ส่งผลให้ขาดศักยภาพการผลิต ส่งผลให้ผลผลิตตกต่ำ ไม่เป็นไปตามเป้าหมายที่วางไว้

3. ความสัมพันธ์ไม่เสมอภาคทางเศรษฐกิจ การเมือง และสังคม คนส่วนน้อยของสังคมเหล่านี้ดึงปัจจัยการผลิต ทรัพยากรของสังคมไปไว้ที่กลุ่มตนเอง ขณะที่คนจนเข้าไม่ถึงทรัพยากรเหล่านี้ ที่เคยเข้าถึงก็ถูกแย่งชิงเอาไปเสียอีก ซึ่งผลประโยชน์จะไปตกอยู่กับกลุ่มนายทุน จนทำให้เกิดความเหลื่อมล้ำในสังคม

4. ระบบสวัสดิการ ระบบสวัสดิการสังคม การบริการสังคมระบบสวัสดิการ อาจจัดโดยรัฐ ธุรกิจเอกชน ครอบครัว และชุมชนมีความสำคัญที่จะช่วยให้คนจนจำนวนมากให้มีชีวิตต่อไปได้ ดังนั้นในสังคมที่ระบบสวัสดิการที่ไม่มีคุณภาพ ก็เป็นการซ้ำเติมคนจน ตัดโอกาสคนจนด้านการศึกษา ด้านการสาธารณสุข ที่อยู่อาศัย และโอกาสที่จะดำรงชีวิตให้อยู่รอด

สมพร เทพสิทธิ์า (2546 : 51-60) มองไปในทิศทางเดียวกันว่า ความยากจนมีสาเหตุหลายประการ เช่น

1. การที่จะต้องพึ่งพาธรรมชาติ และดินฟ้าอากาศ คือประชาชนส่วนใหญ่ในประเทศ มีอาชีพเป็นเกษตรกร ซึ่งการทำการเกษตรกรรมจำเป็นที่จะต้องพึ่งพาธรรมชาติเป็นอย่างมาก

2. การขาดปัจจัยการผลิต เป็นอีกสาเหตุหนึ่งที่ทำให้เกษตรกรส่วนใหญ่ยากจน เพราะขาดที่ดินทำกิน จึงไปบุกรุก และทำลายป่า บางส่วนก็มีที่ดินแต่มีที่ดินไม่อุดมสมบูรณ์ มีความแห้งแล้ง

3. การขาดอำนาจต่อรอง หากเกษตรกรต้องการเป็นผู้กำหนดราคาพืชผลที่ขาย และไม่ให้เสียเปรียบพ่อค้าคนกลาง เกษตรกรจะต้องสร้างอำนาจการต่อรองให้สูงขึ้น โดยการรวมกลุ่มกันเป็นสหกรณ์ หรือกลุ่มเกษตรกร จะทำให้มีการดำเนินงานอย่างเข้มแข็ง และมีประสิทธิภาพเพิ่มมากขึ้น

4. การขาดความรู้ และทักษะ เป็นอีกเหตุผลหนึ่งที่เป็นสาเหตุของความยากจน เพราะไม่มีความรู้ และทักษะ ทำให้ไม่สามารถหารายได้ เพื่อแก้ไขปัญหาคือความยากจนได้

5. การขาดความขยันหมั่นเพียร สาเหตุอีกประการหนึ่งของความยากจน คือขาดความขยันหมั่นเพียรในการประกอบอาชีพและการทำงาน กล่าวคือ ขาดอิทธิบาท 4 ได้แก่ ฉันทะ วิริยะ จิตตะ และวิมังสา

6. การขาดการประหยัด และการออม สาเหตุอีกประการหนึ่งของความยากจนคือ ขาดการประหยัดและ

การออม มีการใช้จ่ายเงินเกินกว่ารายได้ ใช้จ่ายเงินซื้อเครื่องอุปโภคบริโภคที่เกินจำเป็น และใช้จ่ายเงินเพื่อการเที่ยวสนุกสนานที่เกินความพอดี

7. ภาวะเศรษฐกิจ สาเหตุอีกประการหนึ่งที่ทำให้คนยากจน คือภาวะเศรษฐกิจที่หดตัว และถดถอย ซึ่งทำให้คนต้องถูกปลดออกจากงานและว่างงานเป็นจำนวนมาก ในปัจจุบันระบบเศรษฐกิจไทยโดยรวม ต้องประสบกับภาวะการหดตัว (Contraction) และการถดถอย (Recession) อย่างรุนแรง โดยมีสาเหตุสำคัญประการหนึ่งจากการขาดสภาพคล่อง

โดยสรุปสาเหตุของความยากจนที่ยังส่งผลมาถึงปัจจุบันมีรายละเอียดดังนี้

1. การเกิดภัยพิบัติทางธรรมชาติ เพราะการต้องพึ่งธรรมชาติ และดิน ฟ้าอากาศ ประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศไทยเป็นเกษตรกร อาชีพเกษตรกรรวมจำเป็นต้องพึ่งธรรมชาติ และดิน ฟ้า อากาศ แต่สภาพดิน ฟ้า อากาศก็ไม่ค่อยที่จะแน่นอนเท่าที่ควร อย่างเช่น น้ำท่วม ฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล ความแห้งแล้ง เป็นต้น

2. ปัจจัยบุคคล และครัวเรือน ได้แก่การขาดความรู้ และทักษะในการประกอบอาชีพ ขาดความขยันหมั่นเพียร ขาดการออม มัวเมาในอบายมุข มีเด็กและคนชราที่ไม่สามารถดูแลตนเองได้อยู่ด้วย หัวหน้าครัวเรือนเจ็บป่วย มีขนาดครอบครัวที่ใหญ่ เป็นต้น

3. ปัจจัยในระดับชุมชน ได้แก่ มีทุนทางสังคมที่ไม่ดี เช่น ไม่มีความไว้วางใจกัน ไม่มีความผูกพันกัน ไม่มีการสนับสนุนเกื้อกูลกัน ไม่มีการมีส่วนร่วมในชุมชน และถูกตัดขาดจากสังคม

4. ปัจจัยด้านเศรษฐกิจ ได้แก่ ขาดแคลนสินทรัพย์ เช่น ที่ดิน ทุน การขาดอำนาจการต่อรอง ภาวะเศรษฐกิจที่ถดถอย เป็นต้น

3. การแก้ไขปัญหาความยากจนโดยใช้หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานพระราชดำริสแกคณะบุคคลที่เข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทถวายชัยมงคลเนื่องในวโรกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษา ณ ศาลาดุสิตาลัยสวนจิตรลดา พระราชวังดุสิต วันที่ 4 ธันวาคม 2540 ความว่า เศรษฐกิจแบบพอมีพอกินหมายความว่า อุ่มชูตัวเองได้ ให้มีพอเพียงตัวเอง (สุนทรกุลวัฒน์วรพงศ์ 2544 : 39)

สมุธ ดันตีเวชกุล (2541 : 62) ได้ให้ความหมายของเศรษฐกิจพอเพียงไว้ว่า คือความสามารถของชุมชนเมือง

รัฐประเทศ หรือภูมิภาคหนึ่งในการผลิตสินค้า และบริการทุกชนิดเพื่อเลี้ยงสังคมนั้น โดยพยายามหลีกเลี่ยงที่จะต้องพึ่งพาปัจจัยที่เราไม่ได้เป็นเจ้าของ

บุญเสริม บุญเจริญผล (2543 : 4) ได้อธิบายความหมายของเศรษฐกิจพอเพียงไว้ว่าเศรษฐกิจพอเพียงเป็นการดำเนินชีวิตแบบพอประมาณ โดยเริ่มจากพยายามผลิตสินค้าขึ้นมาเองให้เพียงพอสำหรับคนภายในครอบครัว และใช้หากผลิตได้เกินต้องการจึงนำไปขาย หากผลิตได้ไม่พอก็จำเป็นต้องซื้อบ้าง ไม่ได้มุ่งผลิตเพื่อขายเพียงอย่างเดียวโดยไม่เอามาบริโภค นอกจากนี้การผลิต และการบริโภคจำเป็นต้องอยู่ในหลักของความพอดี รู้จักพอเพียงในการผลิต และการบริโภค

ทั้งนี้ยังมีผู้รวบรวมแนวคิดจากทฤษฎีเศรษฐกิจพอเพียงไว้ดังนี้

1. การเดินตามรอยพระยุคลบาทเศรษฐกิจพอเพียง สมพร เทพสิทธา (2546 : 63-82) กล่าวว่า การเดินตามรอยพระยุคลบาทเศรษฐกิจพอเพียงช่วยแก้ปัญหาความยากจนได้ดังนี้

1.1 การพัฒนาเศรษฐกิจ และสังคมของประเทศ เพื่อให้มีความเปลี่ยนแปลง และสร้างคุณค่าที่ดีในสังคมไทย บนพื้นฐานของการอนุรักษ์วัฒนธรรม และเอกลักษณ์ของความเป็นไทย จึงได้กำหนดสภาพสังคมไทยที่พึงประสงค์ โดยมุ่งพัฒนาสู่สังคมที่เข้มแข็งและมีคุณภาพใน 3 ด้าน คือ ด้านสังคมคุณภาพที่ยึดหลักความสมดุล ด้านสังคมแห่งภูมิปัญญา และ ด้านสังคมสมานฉันท์ เอื้ออาทรต่อกัน ในการพัฒนาประเทศจะยึดหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง เป็นปรัชญานำทางให้การพัฒนายึดทางสายกลาง อยู่บนพื้นฐานของความสมดุล พอดี และความพอประมาณ อย่างมีเหตุผล มีภูมิคุ้มกัน เท่าทันโลก คนไทยส่วนใหญ่มีการศึกษา รู้จักเรียนรู้ต่อเนื่อง มีคุณธรรม ซื่อสัตย์สุจริต อยู่ในสังคมแห่งภูมิปัญญา การเรียนรู้ สามารถรักษาภูมิปัญญาท้องถิ่นควบคู่ไปกับการสืบสานวัฒนธรรมประเพณีที่ดีงาม ดำรงไว้ซึ่งคุณธรรม คุณค่าทางสังคมไทยที่มีความสมานฉันท์ อันจะเป็นรากฐานของการพัฒนาประเทศอย่างสมดุล มีคุณธรรม และมีความยั่งยืน

1.2 การเกษตรทฤษฎีใหม่ตามแนวพระราชดำริพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานพระราชดำริการเกษตรทฤษฎีใหม่ ซึ่งเป็นการจัดสรรที่ดินทำกินให้แก่เกษตรกรที่มีที่ดินจำนวนน้อย (ประมาณ 15 ไร่) โดยการแบ่งพื้นที่ออกเป็น 4 ส่วน ในสัดส่วน 30 - 30 -30 -10 ส่วนที่ 1 ร้อยละ 30 ขุดให้เป็นสระกักเก็บน้ำ ส่วนที่ 2

ร้อยละ 30 ให้เป็นพื้นที่ปลูกข้าว ส่วนที่ 3 ร้อยละ 30 ใช้เป็นพื้นที่ทำการเกษตรทางด้านอื่นเช่น ปลูกพืชไร่ ไม้ผล ไม้ผัก ส่วนที่ 4 ร้อยละ 10 จัดเป็นที่อยู่อาศัย โดยเชื่อว่าการเกษตรทฤษฎีใหม่ตามแนวพระราชดำริ ซึ่งสอดคล้องกับปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงให้สามารถพึ่งตนเองได้ จะทำให้เกษตรกรมีรายได้สูงขึ้น

1.3 การรวมกลุ่มกันเพื่อช่วยตนเอง สาเหตุประการหนึ่งที่เกิดเกษตรกรยากจน เพราะขาดอำนาจการต่อรอง และขาดการรวมกลุ่ม หากเกษตรกรประชาชนในหมู่บ้านและชุมชนในเมือง จะเดินตามรอยพระยุคลบาทเศรษฐกิจพอเพียง โดยรวมกลุ่มกันเพื่อช่วยตนเอง ในรูปแบบใดรูปแบบหนึ่งที่เหมาะสม เช่น เป็นสหกรณ์ เป็นกลุ่มสัจจะ เป็นกลุ่มส่งเสริมอาชีพ กลุ่มแม่บ้าน ก็เชื่อว่าจะสามารถแก้ปัญหาความยากจนได้

1.4 ความขยันหมั่นเพียร สาเหตุประการหนึ่งที่ทำให้คนไทยยากจน คือขาดความขยันหมั่นเพียรในการประกอบอาชีพการงาน คือประเภทหนักไม่เอา เบาไม่สู้ บางคนก็ท้อแท้ท้อถอย หมดอาลัยในชีวิต ขาดความวิริยะอุตสาหะ ขาดอิทธิบาท 4 ซึ่งได้แก่ ฉันทะ วิริยะ จิตตะ และวิมังสา

1.5 การมีชีวิตที่เรียบง่าย ไม่ฟุ้งเฟ้อฟุ่มเฟือย การที่จะป้องกันความฟุ้งเฟ้อก็คือเดินตามรอยพระยุคลบาทเศรษฐกิจพอเพียง คือให้รู้จักพอ ไม่โลภ พอใจ ความสันโดษ และพอดี และมีขณินมาปฏิบัติหาหรือทางสายกลาง

1.6 การไม่มัวเมาหมกหมุ่นในอบายมุข ผู้ที่เดินตามรอยพระยุคลบาทเศรษฐกิจพอเพียง จะต้องเป็นผู้ที่มีสัมมาอาชีพ คือมีอาชีพที่สุจริต และจะต้องมีความประพฤติชอบ ไม่ก่อความชั่วให้เป็นเครื่องทำลายตัวเองและทำลายผู้อื่น พยายามลดละความชั่วที่ตัวเองมีอยู่ การแก้ไขปัญหาคความยากจนวิธีหนึ่ง คือการทำสงครามกับ สุรา การเที่ยวตีก เทียว บาร์คลับ คบคนชั่ว การพนันเกียจคร้าน ซึ่งผู้ที่เดินตามรอยพระยุคลบาทอย่างแท้จริง ควรจะต้องเป็นผู้ประพฤติดี ประพฤติชอบ เพราะผู้ที่มัวเมาหมกหมุ่นในอบายมุข เป็นผู้ที่เดินตามทางแห่งความเสื่อม ความพินาศ ความฉิบหาย ซึ่งผิดกับหลักธรรมของพระพุทธศาสนา และพระบรมราโชวาท

2. การประยุกต์ใช้เศรษฐกิจพอเพียง

กรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย (2549 : 7) กล่าวว่า การประยุกต์ใช้เศรษฐกิจพอเพียงในระดับบุคคล และครัวเรือนเพื่อนำไปสู่ความสามารถในการพึ่งตนเอง และแก้ปัญหาความยากจน สามารถดำเนินการเป็นขั้นตอนได้

3 ระดับ คือ ระดับจิตสำนึก ระดับปฏิบัติ และระดับปฏิบัติ โดยมียุทธศาสตร์ดังนี้

2.1 ระดับจิตสำนึก เพื่อให้เกิดการสร้างจิตสำนึก และปรับทัศนคติสู่การพึ่งตนเอง โดยสร้างความรู้ความเข้าใจ ในปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงอย่างจริงจัง ประเมินตนเอง เพื่อให้รู้จักตนเอง รู้ศักยภาพของตนเอง รู้ปัญหา หรือวิกฤตที่ประสบอยู่ เกิดความคิดพึ่งตนเอง โดยใช้ศักยภาพที่มีอยู่ แก้ปัญหาตั้งใจที่จะใช้ชีวิต อยู่อย่างพึ่งตนเอง พึ่งตนเองให้ได้ โดยลดความต้องการ และทำประโยชน์แก่ส่วนรวมมากขึ้น

2.2 ระดับปฏิบัติ เป็นแนวทางการปฏิบัติ เพื่อให้เกิดการพึ่งตนเอง แบ่งเป็น 4 ขั้นตอน คือขั้นตอนอยู่อย่างพึ่งตนเอง อยู่อย่างพอเพียง อยู่อย่างเอื้ออาทร และอยู่ดี ยิ่งขึ้นด้วยการเรียนรู้

2.3 ระดับปฏิเวธ คือผลของการปฏิบัติ ผลจากการปฏิบัติเศรษฐกิจพอเพียงตามขั้นตอนดังกล่าวเกิดความพอเพียงในทุกระดับของการดำเนินชีวิต ทั้งครอบครัว ชุมชน และขยายไปถึงระดับสังคม

3. สามขั้นของการแก้ปัญหาความยากจน

เสรี พงศ์พิศ (2549 : 7-13) กล่าวถึง สามขั้นของการแก้ปัญหาความยากจน โดยมีรายละเอียด ดังต่อไปนี้

3.1 รอด หมายถึง รอดจากความทุกข์ยาก ที่มีสาเหตุมาจากปัญหาสารพัดโดยเฉพาะปัญหาเศรษฐกิจ เป็นวงจรอุบาทว์ที่หาทางออกไม่ได้ โดยเฉพาะหนี้สิน รอดเป็นฐานคิดที่แตกต่างจากที่เป็นอยู่ปัจจุบัน ที่เน้นกันที่รวย โดยเริ่มจากการทำบัญชีรายจ่ายของครัวเรือน เพื่อจัดการชีวิตให้มีระบบที่ทำให้รอด ไม่ใช่มุ่งให้รวย ด้วยการระเบิดจากข้างใน มาจากการเรียนรู้ ซึ่งถ้าเรียนรู้จริง ก็จะมีการเปลี่ยนแปลงจากภายใน ไม่ใช่ยึดยึดให้จากภายนอก การมาจากภายในต้องมาจากชุมชนที่ร่วมกันจัดการชีวิต จัดการเศรษฐกิจ จัดการหนี้สิน จัดการออม การผลิต การบริโภค การลงทุน สุขภาพ สิ่งแวดล้อม

3.2 พอเพียง หมายถึง การอยู่ดี กินพอดี ไม่เบียดเบียนตนเอง และผู้อื่น ไม่ทำลายธรรมชาติ มีคุณธรรม นำการทำมาหากิน และการอยู่ร่วมกัน มีความสุขตามอัตภาพ พอเพียงเป็นเรื่องของการจัดระเบียบสังคมให้มีระบบระเบียบ และโครงสร้างที่พอเพียง มีคุณธรรม ยุติธรรมกับทุกคน รวมถึงระบบการจัดการทุนท้องถิ่น ทุนทรัพยากร ทุนความรู้ และปัญญา ทุนทางสังคม ดังนั้นเพื่อให้เกิดการเติบโตทางเศรษฐกิจ เราจึงต้องกลับคืนสู่รากเหง้า เพื่อจะได้ค้นหาตัวแบบของความพอเพียง และหาทางสืบต่ออย่างเหมาะสม

การคืนสู่รากเหง้าไม่ใช่กลับไปหาอดีตเพื่ออยู่กับอดีต แต่เชื่อมอดีตกับปัจจุบันเพื่อพัฒนาไปข้างหน้าอย่างยั่งยืน

3.3 ยั่งยืน หมายถึงปัญหาส่วนใหญ่แก้ไขได้ แต่มักไม่ค่อยยั่งยืน เพราะเป็นการแก้ไขเฉพาะหน้า ความยั่งยืนจะต้องอยู่ได้อย่างมั่นคง มีหลักการกันว่าจะไม่ล้มลุกคลุกคลาน มีระบบเศรษฐกิจท้องถิ่นที่พึ่งตนเองของชุมชน และเครือข่าย สามารถจัดการอาหารอยู่ได้อย่างพอเพียง มีระบบระเบียบ และโครงสร้างที่มีหลักประกันสิทธิเท่าเทียมกันของผู้คน มีระบบโครงสร้างสังคมเศรษฐกิจที่มั่นคง สามารถยืนหยัดอยู่ได้ในยุคโลกาภิวัตน์ ปัจจัยสำคัญของการพัฒนาความยั่งยืนเหล่านี้ คือการเรียนรู้ ทำให้เกิดความรู้ ปัญญา และการจัดการทำให้เกิดระบบมากขึ้น

4. การแก้ปัญหาโดยใช้ปัญญานำหน้า

เสรี พงศ์พิศ (2549 : 21-25) หมายถึง การแก้ปัญหาความยากจนถ้าใช้เงินก็จะได้โครงการ ถ้าใช้ปัญญาก็จะได้ระบบ อย่างแรกที่ใช้เงินก็จะเกิดเร็ว โตเร็ว ตายเร็ว อย่างหลังที่ใช้ปัญญาก็จะเกิดช้า โตช้า แต่มั่นคง และยั่งยืน ถ้าใช้เงินจะได้โครงการ ได้กิจกรรม แก้ปัญหาเฉพาะหน้า การใช้นิยามนำหน้า จะมีลักษณะของระบบอุปถัมภ์ เป็นการแก้ปัญหาความยากจนแบบภาพฝัน ว่าอีกไม่นานจะไม่มีความยากจน ทุกคนจะมีรายได้ การใช้นิยามกับอำนาจนำหน้าแก้ปัญหาความยากจนแบบอาณานิคมเป็นการรวบอำนาจไว้แต่เพียงผู้เดียวที่ตนเอง อาณานิคมยุคใหม่ ไม่สนใจให้ชาวบ้านได้เรียนรู้อดีตของตนเอง รากเหง้าของตนเอง การเรียนรู้อดีต หมายถึง จิตสำนึกทางประวัติศาสตร์ เรียนรู้สิ่งที่ดีดีสร้างไว้ สะสมไว้ ถ่ายทอดมาให้ลูกหลาน ซึ่งไม่ใช่เพียงความรู้ภูมิปัญญา แต่รวมไปถึงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งสร้างสรรค์ทางสังคม วัฒนธรรม ส่วนเรียนรู้คุณธรรม คือ ระบบคุณค่า ที่ปุ่ยาตายายได้ใช้เพื่อให้เอาชีวิตรอด และอยู่ได้อย่างพอเพียงตลอดมา ทั้งหมดนี้เป็น ทุนท้องถิ่นที่ยิ่งใหญ่ที่จำเป็น เพื่อเป็นรากฐานให้งานแก้ปัญหาความยากจนมีรากมีเหง้า มีความมั่นคง และยั่งยืน การเรียนรู้จากรากเหง้าเช่นนี้ทำให้คนเกิดความเชื่อมั่นในตัวเอง และได้ความเชื่อมั่นที่สูญหายไปกลับคืนมา ซึ่งได้สูญหายไปกับสิ่งที่เรียกว่าการพัฒนา มาพร้อมกับ การบริโภคแบบเกินพอดี ทำให้คนเป็นหนี้เป็นสินแบบไม่อาจหลุดออกจากวงจรอุปาทานได้ ในทางกลับกันถ้าใช้ปัญญาจะได้ระบบ เป็นระบบชีวิตของชุมชนที่ลุกขึ้นมาจัดการ การกิน การอยู่ การผลิต การบริโภค การออม การศึกษา การพัฒนาสาธารณสุข รวมทั้งทรัพยากร ธรรมชาติในท้องถิ่น โดยไม่ต้องรอให้รัฐ หรือหน่วยงานไหน มาช่วยเหลือ และชี้แนะให้ทำเพียงเพราะมีเงินหรืองบประมาณมาให้ ซึ่งการ

มีระบบ มีลักษณะ มีความเชื่อมโยงความสัมพันธ์ ปฏิสัมพันธ์ ระหว่างปัจจัย หรือองค์ประกอบชีวิตของชุมชน สามารถขับเคลื่อนได้ด้วยตัวเอง การแก้ปัญหาความยากจนอย่างยั่งยืน จำเป็นต้องส่งเสริมสนับสนุนให้เกิดระบบที่เกิดได้ด้วยการเรียนรู้ และปัญญา ถ้ามีความรู้มีปัญญา แม้มิทรัพยากรน้อย ก็จะมีมากขึ้น ซึ่งการแก้ปัญหาความยากจนแบบใช้เงินนำหน้านั้น มีแต่จะทำให้คนยากจนลงไปอีก ทำให้ปัญหา มีความซับซ้อนมากยิ่งขึ้น ส่งผลกระทบให้แก้ปัญหายากมากยิ่งขึ้น เพราะไปตอกย้ำความเข้าใจในอดีตหลายสิบปีที่ผ่านมาว่าการพัฒนา หมายถึงการทำโครงการ ทำกิจกรรม สร้างอาชีพ สร้างรายได้ แต่ที่จริงแล้ว การสร้างระบบต่างหากที่ยาก ถ้ากิจกรรมไม่มีความเชื่อมโยงกันเป็นระบบ และไม่เชื่อมโยงกันเป็นระบบใหญ่ของท้องถิ่น สุดท้ายก็จะไปไม่รอด ปัญหาของการพัฒนาปัจจุบันนี้ปัญหาของกระบวนการพัฒนา โดยเฉพาะของผู้นำ ผู้บริหารประเทศที่ยังหวังผลประโยชน์ทางการเมือง ถ้าปรับแก้วิธีทำ ไม่ปรับวิธีคิด ไม่ปรับคุณค่า และเป้าหมายของการพัฒนาเพื่อความอยู่เย็นเป็นสุข หรือเพื่ออยู่อย่างพอเพียง ไม่ใช่เพื่อรวย ไม่ใช่ใจความจริง ไม่ใช่ใจคักยภาพของท้องถิ่น ไม่ศรัทธาในพลังของชุมชน ผลักดันเป็นอย่างที่เป็นมา และไม่สามารถแก้ไขความยากจนได้อย่างยั่งยืน

สรุปได้ว่าเศรษฐกิจพอเพียง คือเศรษฐกิจที่สามารถช่วยเหลือตัวเอง ให้มีความพอเพียงกับตัวเอง (Self-Sufficiency) และอยู่ได้โดยไม่ต้องเดือดร้อน โดยสร้างรากฐานทางด้านเศรษฐกิจของตนเองแบบค่อยเป็นค่อยไป หลังจากนั้นค่อยขยายให้เติบโตโดยสามารถพึ่งตนเองได้ การนำเศรษฐกิจพอเพียงมาประยุกต์ใช้ในการแก้ปัญหาความยากจนปัญหาความยากจนเป็นหลักสำคัญ เพราะคนส่วนใหญ่ซึ่งเป็นคนในชนบทยังมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ไม่พอเพียง แต่การแก้ไขปัญหาคือความยากจนเป็นนโยบายของรัฐบาลตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา การแก้ไขปัญหาคือความยากจนไม่ใช่เป็นหน้าที่ของรัฐบาลเพียงฝ่ายเดียว แต่ทุกคนต้องร่วมมือกันจึงจะสำเร็จ ชีวิตที่พอเพียงจึงควรจะต้องเริ่มจากตนเองก่อน ซึ่งเศรษฐกิจพอเพียงระดับบุคคล คือความสามารถในการดำเนินชีวิตได้อย่างไม่ต้องเดือดร้อนมีความเป็นอยู่อย่างประมาทตามอัตภาพ ขยายผลไปสู่ครอบครัว เศรษฐกิจพอเพียงระดับครอบครัว คือการพอมือพอกินไม่ฟุ้งเฟ้อ และไม่ขัดสนนัก ส่วนเศรษฐกิจพอเพียงในระดับชุมชนคือ ชุมชนมีความเข้มแข็งสามารถพึ่งพาตนเองได้ ประชาชนมีการรวมกลุ่มทางด้านเศรษฐกิจ เพื่อต่อรองผลประโยชน์ที่เป็นธรรม ไม่โดนเอาเปรียบ ซึ่งการแก้ไขปัญหาคือ

ความยากจนด้วยความพอเพียงด้วยการเดินทางสายกลาง สามารถประยุกต์นำไปใช้ได้ทุกอาชีพ ยึดหลักการพอประมาณ พอใจ มีความเมตตาเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อกันประกอบสัมมาชีพด้วยความขยันหมั่นเพียร ซื่อตรง ไม่กลายเป็นทาสของอบายมุข ซึ่งทฤษฎีเศรษฐกิจพอเพียงเป็นแนวพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ได้ทรงทำการทดลองด้วยพระองค์เอง

4. บทสรุป

ที่ผ่านมารัฐบาลไทยได้มีความพยายามในการแก้ไขปัญหาความยากจนหลากหลายรูปแบบ ตั้งแต่การใช้การพัฒนาตามหลักเศรษฐกิจแบบกระแสหลัก (ทุนนิยม) ที่ก่อให้เกิดความยากจนเป็นอย่างมาก และเมื่อได้รับรู้ถึงสาเหตุของความยากจนแล้ว จึงได้นำมาวิเคราะห์และนำมาประยุกต์ใช้ในการแก้ไข้ปัญหา โดยการแก้ไข้ปัญหาความยากจนด้วยหลักเศรษฐกิจพอเพียง น่าจะเป็นทางเลือกในการแก้ไข้ปัญหาความยากจน ลดความเหลื่อมล้ำได้ดีที่สุด เนื่องจากหลักเศรษฐกิจพอเพียงมุ่งเน้นให้ผู้ผลิต หรือผู้บริโภค พยายามเริ่มต้นผลิต หรือบริโภค ภายใต้ขอบเขต ข้อจำกัดของรายได้หรือทรัพยากรที่มีอยู่ไปก่อน ซึ่งคือหลักในการลดการพึ่งพา เพิ่มขีดความสามารถในการควบคุมการผลิตได้ด้วยตนเอง และลดภาวะเสี่ยงจากการไม่สามารถควบคุมระบบตลาดได้ รวมถึงยังสามารถนำไปสู่เป้าหมายของการสร้างความมั่นคงในทางเศรษฐกิจได้ เพราะโดยพื้นฐานแล้วประเทศไทยเป็นประเทศเกษตรกรรม เศรษฐกิจของประเทศจึงควรเน้นที่เศรษฐกิจการเกษตร เน้นความมั่นคงทางอาหาร เป็นการสร้างความมั่นคงให้กับระบบเศรษฐกิจ และเป็นระบบเศรษฐกิจที่ลดความเสี่ยง หรือความไม่มั่นคงในระยะยาวได้อันจะนำไปสู่การแก้ไข้ปัญหาความยากจนอย่างยั่งยืนต่อไป

5. เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

- กรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย. (2549). **คู่มือปฏิบัติการ เศรษฐกิจพอเพียงในชุมชน เพื่อยกระดับรายได้ครัวเรือน**. สำนักส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน กรมการพัฒนาชุมชน. กรุงเทพฯ: สำนักส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน กรมการพัฒนาชุมชน.
- ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ. (2545). **คนจนไทยในภาวะวิกฤต**. กรุงเทพฯ : ศูนย์ศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมือง.
- บุญเสริม บุญเจริญผล. (2543). **แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง**, วิชาการการเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกริก. (1 มกราคม-มิถุนายน).

- พิทยา ว่องกุล. (2542). **ยุทธศาสตร์ชุมชนชนาธิปไตย การสร้างชุมชนแบบองค์รวมและเครือข่ายในยุทธศาสตร์ประเทศไทย 1999-2000**. กรุงเทพฯ : อัมรินทร์ บุ๊ค เซ็นเตอร์.
- พีระ เจริญพร. (2560). **กักตกรายได้ปานกลาง**. ค้นจาก <http://www.knowledgefarm.in.th/report-literature-review-on-mit>.
- สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาแห่งประเทศไทย. (2546). **สถานการณ์ความยากจนในประเทศไทย**. ค้นจาก <http://www.tdri.or.th/poverty/report1>.
- สมพร เทพสิทธา. (2546). **การเดินทางรอยพระยุคลบาท เศรษฐกิจพอเพียงช่วยแก้ปัญหาความยากจนและการทุจริต**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ศรีเมืองการพิมพ์.
- สรเสรีวงษ์ วงศ์ชะอุ่ม. (2544). **เศรษฐกิจพอเพียง: พื้นฐานสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน**. กรุงเทพฯ: เพชรรุ่งการพิมพ์.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2554). **แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 11 (พ.ศ. 2555-2559)**. กรุงเทพฯ: สำนักนายกรัฐมนตรี.
- สุนทร กุลวัฒน์วรพงศ์. (2544). **ตามรอยพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง**. กรุงเทพฯ: ชมรมเด็ก.
- สุเมธ ดันติเวชกุล. (2541). **การดำเนินชีวิตในระบบเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำริ**. กรุงเทพฯ: สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.
- เสรี พงศ์พิศ. (2549). **เศรษฐกิจพอเพียงการพัฒนาที่ยั่งยืน**. กรุงเทพฯ: เจริญวิทย์การพิมพ์.

ภาษาอังกฤษ

- World Bank. (2001). **World Development Report 2000/2001: Attacking Poverty**, Washington: Oxford University Press.